

EUGENIO FERNÁNDEZ GRANELL

por María Lopo

Eugenio Fernández Granell (A Coruña, 1912 – Madrid, 2001), creador “de condición” surrealista, é autor dunha obra plástica e literaria fundamental na vangarda artística da segunda metade do século XX. Revolucionario na ética e na estética, a súa arte e a súa vida rexeitan toda clasificación ou fronteira, pois abrollan da comprensión, íntima e natural, da nosa liberdade primordial. A forza poética de Eugenio Fernández Granell manifestouse, ao longo de toda a súa existencia, a través de moi diferentes canles ou linguaxes artísticas e intelectuais; ademais de escritor e pintor foi, entre outras moitas cousas, músico, militante trotskista e miliciano antifascista, xornalista en prensa e radio, doutor en socioloxía e antropoloxía, profesor universitario de arte e de literatura, deseñador e escenógrafo, ensaísta, conferenciante, dinamizador cultural e coleccionista. André Breton situou a súa figura baixo o signo de Próspero, o mago da Tempestade shakespeariana.

Os ecos da vida

Eugenio Fernández Granell foi o primoxénito dunha familia de cinco irmáns, entre os cales se atopa o tamén pintor Mario Fernández Granell. A nai, María, era coruñesa, e o pai, Eugenio, compostelán; entre estas dúas cidades viviu o artista a nenez e a adolescencia, nun ambiente social vencellado á burguesía comercial e empresarial, e nun entorno familiar progresista e aberto ás inquiredanzas artísticas. En Compostela realizou o bacharelato e, movido por unha temperá vocación, comezou os seus estudos musicais, que combinou con outras iniciacións artísticas, pictóricas e literarias, como mostra a elaboración, xunto ao seu irmán Mario e outros amigos composteláns, da revista S.I.R., órgano manuscrito de expresión da Sociedade Infantil Revolucionaria por eles creada.

En 1928, con dezaseis anos, trasladouse a Madrid para proseguir estudos no Real

◁ María Lopo no taller recreado na Fundación Granell

Conservatorio. Nesta cidade frecuentou os ambientes artísticos, galeguistas e esquerdistas; entre os seus decisivos descubrimentos da época figuran a ideoloxía trotskista e o movemento surrealista. En 1932 militou en Oposición de Izquierda Española, e en 1935 ingresou no Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM), activismo político que compaxinaba cun labor artístico-literario, por medio de colaboracións varias en revistas e xornais, como *Nueva España* e *PAN*. Esta dualidade mantívooa durante a guerra civil pois, dunha banda, combateu militarmente o fascismo en Madrid e en fronteiras como as de Guadalajara ou Aragón e, doutra banda, exerceu unha densa actividade xornalística revolucionaria, entre a cal citaremos a de director de “El Combatiente Rojo”, órgano do POUM.

Vítima das persecucións fascista e stalinista, iniciou en 1939 un longo e azaroso exilio. Primeiro en Francia, onde coñeceu

os campos de concentración, e de onde debeu fuxir novamente en 1940 baixo a ameaza da ocupación nazi. No tránsito cara este segundo exilio coñeceu a que será a súa muller, a artista plástica Amparo Segarra; xuntos saíron do país galo nun barco de refuxiados cara América. De 1940 a 1946 viviu na República Dominicana (Dajabón e Santo Domingo – daquela Ciudad Trujillo) onde, entre outros múltiples traballos, foi violinista da Orquesta Sinfónica Nacional e redactor do xornal *La Nación*, ademais de co-fundador da revista *La Poesía Sorprendida*. Nesta illa tiveron lugar dous fundamentais encontros co surrealista francés André Breton, tamén vítima da persecución nazi (1941, 1946). A represión política fórzao de novo a sucesivos traslados, primeiro a Guatemala (1946-1950), onde exerceu, entre outras actividades, a de profesor na Escuela de Artes Plásticas e na universidade, e posteriormente a Puer-

▷ María Lopo
ante *As galas de
Nadja*, de Granell.

to Rico (1950-1959), onde ocupou a cátedra de “Historia del Arte y la Pintura” na Facultad de Humanidades da Universidad de Puerto Rico, en Río Piedras.

Logo de estancias máis ou menos prolongadas nos Estados Unidos, trasladouse a New York en 1959, cidade na que exerceu como catedrático de literatura no Brooklyn College da City University of New York (CUNY). Nesta mesma cidade doutorouse na New School for Social Research; a súa tese foi publicada en 1967 baixo o título *Picasso's Guernica: The End of a Spanish Era*.

En 1969 viaxou por vez primeira a unha España da que saíra trinta anos antes. A partir desta data realizou frecuentes estadias en Olmeda de las Fuentes, preto de Madrid, ata que, trala súa xubilación como Professor Emeritus do Brooklyn College en 1982, puxo fin ao seu exilio en 1985, ano do traslado definitivo a Madrid.

A obra pictórica de Granell figura en innumerables museos e coleccións, entre os que mencionaremos como exemplo o

Museum of Modern Art (MOMA) de New York ou o Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía de Madrid. A súa persoa recibiu innumerables premios e distincións; citaremos na pintura o Premio The William and Norma Copley Foundation (1957), na narrativa o Premio Internacional Don Quijote (1967) pola súa novela *Lo que sucedió...*, e nos recoñecementos ao conxunto da súa obra a Medalla de Oro de Bellas Artes outorgada polo goberno español (1995) e a Medalla de Ouro da Xunta de Galicia, concedida a título póstumo (2001).

En 1995 creouse en Santiago de Compostela a Fundación Eugenio Granell, que en 1996 instalou a súa sé no Pazo de Bendaña. Dinámico foco cultural e artístico, a fundación está dotada de importantes coleccións granellianas, surrealistas, étnicas e antropolóxicas. A súa finalidade esencial consiste no estudo e na difusión da obra de Eugenio Granell e de Amparo Segarra en particular e do movemento surrealista en xeral.

Figuras de ambos mundos

Na cosmovisión integral e integradora de Granell, pintura e escritura non son senón diferentes manifestacións dun mesmo pulo creador, fundamente poético. Poesía plástica ou plástica poética, a súa ollada remonta á orixe común da comunicación e a expresión artística dunha especie humana en harmonía co seu medio natural: “creo que toda la pintura es literatura y toda la literatura es pintura escrita”.

Na súa faceta máis plástica, Granell investigou con multitude de materiais, soportes e linguaxes tales como óleo, gouache, debuxo, gravado, litografía, colaxe, escultura, *ready-mades* ou experiencias cinematográficas. Aínda que debuxase e pintase dende neno, foi na República Dominicana onde afianzou a vertente pictórica da súa creatividade; en 1943 tivo lugar na Galería Nacional de Bellas Artes de Santo Domingo a súa primeira exposición individual.

A estética granelliana é a un tempo orixinal e mestiza, xorde do azar obxectivo dos encontros e da fusión dos elementos. Na raizame da práctica artística atopamos a creación inconsciente e o automatismo surrealistas, así como a importancia concedida ao título, integrado á obra de arte. Como mostra desta adhesión á vangarda citaremos os óleos “Las galas de Nadja” (1950) ou “El viaje de André Breton de la Torre de Santiago a las Antillas” (1958). O compromiso revolucionario, a ideoloxía libertaria e a memoria da represión constitúen outro dos elementos granellianos fundamentais, explícitos en cadros como “Lapidación de Hypatia, filósofa” (1981), “Crónica de los fiscales de los años horren-

dos” (1986) ou “Elegía por Andrés Nin” (1991). As raíces galaicas abrollan nun pouso mítico interiorizado e na memoria dos espazos, viva en obras como “Sueños de una noche de verano en la playa de San Amaro” (1954). Do mesmo xeito, a súa enciclopédica cultura hispánica aparece explícita en multitude de títulos, adoito vencellados ao mundo pictórico e literario, como na escultura “Bodegón de Zurbarán” (1970) ou no óleo “Retrato póstumo de Baltasar Gracián” (1954). Cómpre tamén nomear o fundamental encontro co tempo e co espazo do continente americano. As paisaxes e as culturas do trópico, e posteriormente as de New York, son centrais neste universo creativo: paisaxes exuberantes, indixenismo e africanismo, culturas prehispanicas e barroco crioulo, encontros e desencontros no ritmo frenético da grande urbe, tapices artesanais e rotorelevos

▽ María Lopo
no lucernario
da Fundación
Granell.

de Marcel Duchamp. Os cadros pobóanse de cabezas de indios; os personaxes pictóricos, hieráticos e frontais, revelan a pegada totémica, tamén visible en esculturas como “Cacique tribal” (1969) ou “Chamán” (1989). Xunto a estes diversos elementos, e indispensable na realización da súa síntese creativa, o intelixente humor granelliano: “Visita inesperada, y encima una mosca” (1988).

Os críticos adoitan establecer tres correntes diferenciadas na obra pictórica. Unha primeira caracterizada pola presenza dunha natureza híbrida, na que son frecuentes obras como os pasteis “Hombre-animal” (1950), e “Mujer flor / La formación de la dama” (1950) ou a moi reveladora acuarela “Metamorfosis de los reinos naturales” (1951), na que as diferentes especies, reais ou fantásticas, procuran camiños de fusión. Virían logo as paisaxes máxicas, que inundan a totalidade do lenzo, nun ateigamento de movemento e cor, como nos óleos da serie do bandido de Córdoba (1967) ou en “El Rey y la Reina buscan a Marcel Duchamp” (1957). Finalmente, unha etapa na que o protagonismo recae sobre figuras e personaxes que semellan ter xa superada toda escisión entre xéneros e orixes, dando a luz unha nova natureza: “El Atlas de la Plaza del Toral” (1988).

Granell, infatigable creador de mundos visuais, inventa sen parar novas xeografía, habitadas por unha fauna e unha flora propias, por atemporais arquitecturas, por personaxes singulares e misteriosos: viaxeiros sen equipaxe, mulleres aladas, alquimistas, filósofos autodidactas, reis e raíñas oficiando baleiras cerimoniais sen sentido. Como se dun “Ensayo provi-

sional de la concepción del mundo” (1948) se tratase, reivindicase dende os cadros a imaxinación e o onirismo, a beleza convulsa do erotismo e do encontro fortuíto, o vitalismo lúdico e a poética do instante. De novo poesía, liberdade e amor, as tres dimensións da illa surrealista para Granell, revélanse ao ollar de quen soubo atopar “La morada secreta de la Dama Errante” (1987).

Entre a pintura e a literatura, os títulos da obra plástica posúen unha gran “carga magnética”. En ocasións moi literarios, como na súa “Formación de la metáfora” (1975), poetas e escritores, anónimos ou emblemáticos, son seus protagonistas habituais, como no retrato-obxecto “Don Ramón María del Valle-Inclán” (1975). Os títulos conteñen tamén grandes doses de humor, de teatralidade e innumerables xogos lingüísticos, tan apreciados polos surrealistas: “Les soirées somptueuses sont tueuses” (1984); neles ponse sempre en valor a palabra, introducindo adoito a imaxe do diálogo ou a conversa, como no óleo “El arte de la conversación” (1976). Do mesmo xeito que o Granell escritor ilustrará as edicións dos seus textos, o Granell pintor escribe palabras no lenzo; palabras de vida, como no poema visual que é o óleo “Palabras de Amparo” (1946), ou palabras de memoria, como no gravado “El islote del castillo de San Antón” (1993), no que se lembra o fusilamento do xeneral republicano Rogelio Caridad Pita.

Na extensísima relación de exposicións da obra de Granell, citaremos, a título meramente referencial, e polo seu carácter simbólico ou representativo, a súa participación na colectiva “Le Surréalisme en 47” (Paris, Galería Maeght) así como a exposi-

ción individual realizada na galería surrealista “À l'étoile scellée” (Paris, 1954), que contou para o catálogo cun texto de Benjamin Péret. A primeira individual de Granell en España tivo lugar en 1964, na Sala Neblí de Madrid, e a primeira retrospectiva en A Coruña en 1986, trala súa volta definitiva a España. En 1990 celebrouse en Madrid unha importante exposición antolóxica (1940-1990) e, en 1993, a cidade de Santiago de Compostela, ademais de realizar unha retrospectiva da súa obra, encargou a Granell o selo conmemorativo de Compostela 93, e instalou a súa escultura “Retrato póstumo de Asurbanipal” no parque da Música en Compostela. Dende a creación da Fundación, un gran número de exposicións, moitas delas itinerantes, difunden a obra de Granell por múltiples xeografías.

Ronsel de presaxios

A comunidade de inspiración e o fecundo diálogo multidisciplinar da creatividade granelliana fan que a maioría das características da obra plástica teñan seu equiva-

lente na obra escrita. As capas dos libros e as viñetas, así como os pintores ou escultores personaxes de novela lembran os poetas pintados e as palabras inscritas nos cadros. A súa persoal mitoloxía crea seres que só habitan nese mundo de correspondencias, como o paxaro Pi, presentes en contos, cadros e poemas.

Cinguíndonos á canónica división xenérica, Granell, ademais da crítica artística, musical e literaria e dos artigos xornalísticos, escribiu ensaio, narrativa e poesía. Mais, na práctica da escritura, moitas das súas colaboracións en revistas ou xornais son realmente contos fantásticos ou pequenos ensaios, como o titulado “En defensa de las brujas” (19-5-1945), publicado en *La Nación*; de igual xeito, nos ensaios académicos podemos atopar textos dunha gran liberdade e alento poético. Como ensaísta ocupouse de política, de arte e literatura. O seu primeiro libro publicado é un ensaio político, *El ejército y la revolución* (Barcelona, 1937); tamén cómpre subliñar “A living vision of the revolution”, texto preliminar a *Red Spanish Notebook* de Mary Low e Juan Brea (San Francisco, 1979). No ámbito artístico, ademais da súa tese sobre Picasso

△ María Lopo
entre *O retorno dos amantes* e *As galas de Nadja*,
de Granell

△ María Lopo presentando a súa edición en *Moenia* da correspondencia dos surrealistas con Granell na Fundación deste.

(Michigan, 1967), publicou *Arte y artistas en Guatemala* (Guatemala, 1949) e un gran número de artigos nos que se ocupa da arte en xeral (teoría, mercado, museos) e de movementos e artistas en particular, prestando unha especial atención á corrente surrealista; citemos como exemplo a Wifredo Lam ou Remedios Varo. Como ensaísta literario ten un gran número de escritos sobre Federico García Lorca; ademais de artigos dispersos en revistas como *La Torre* ou *España Libre*, en 1973 publicou *La leyenda, de Lorca y otros escritos* (México), e en 1976 a edición de *Así que pasen cinco años* en Taurus (Madrid). Outros autores dos que Granell se ten ocupado son Pedro Salinas, Juan Ramón Jiménez, Max Jacob ou Virginia Woolf; no ámbito da cultura galega, citaremos a Alfonso Daniel Rodríguez Castelao e a Rafael Dieste.

Na área propiamente creativa, Granell publicou tres novelas: *La novela del Indio Tupinamba* (México, 1959), *El clavo* (Madrid, 1967) e *Lo que sucedió...* (México, 1968); dous libros de contos e relatos: *El hombre verde* (República Dominicana, 1944) e *Federica no era tonta* (México, 1970); un poemario: *Estela de presagios* (Toronto, 1981) e unha obra inclasificable,

Isla cofre mítico (Puerto Rico, 1951). Como autor surrealista cultiva a escritura automática e a subversión lingüística, desmontando as estruturas de poder que enfaixan e dirixen os actos de escritura e de lectura. Con grandes doses de humor, e empregando abundantemente a sátira, Granell libera a palabra da servidume da sintaxe e do uso habitual, mesturando linguas e rexistros, creando novos e granellianos termos para definir novas e vellas realidades, confundindo tempos, espazos e personaxes, mostrando, en fin, o alto grao de irrealidade que se agocha no máis banal dos argumentos, no máis cotián dos diálogos.

Todos os elementos da súa plástica mestiza son tamén recoñecibles na escritura; así, *La novela del Indio Tupinamba*, que ten como tema a guerra civil, contén xa dende o seu título o referente americano, que cohabita nas páxinas desta novela surrealista coa presenza lingüística, espacial e cultural da Galicia orixinaria e da España bélica. Pero o seu libro máis mestizo é sen dúbida *Isla cofre mítico*, illa de illas, libro de illas. O texto ten xa na súa concepción mesma un *status* ambiguo, pois nace da fascinación granelliana fronte a outro libro, *Martinique charmeuse de serpents*, escrito e debuxado en 1948 por André Breton e André Masson, baixo o influxo doutra illa, a da Martinica. O cofre de Granell, recreación e homenaxe á Martinica bretoniana, tenta unha nova linguaxe baixo o signo de Rimbaud, entre o ensaio e o poema, entre o xogo puramente verbal e o debuxo automático, entre a cita erudita e o encontro surrealista, na procura de novos horizontes para a arte e para a vida: “La que fue isla carcelera se troc6 en isla cofre mítico” ●